

Sociaal-Liberale Grensverkenningen

“Vertrouw op de Eigen Kracht van Mensen”

Permanente Programmacommissie D66
April 2008

Wij vertrouwen op de eigen kracht en ontwikkeling van mensen. Daarom zien we de toekomst met optimisme tegemoet. Mensen zijn zo creatief dat ze steeds opnieuw zelf oplossingen vinden. Wij willen dat de overheid deze kracht, vindingrijkheid en creativiteit van mensen ondersteunt en ruimte geeft. Vrijheidsbeperking van het individu ten behoeve van een collectief ideaal moet steeds gelegitimeerd worden. De sleutel voor verandering ligt bij mensen zelf en wij willen dat de overheid daarbij aansluit. Wat mensen voor zichzelf en anderen kunnen doen is veel belangrijker en effectiever dan wat de overheid kan doen.

Voorwoord

Er is in 2007 een Permanente Programmacommissie ingesteld. Onze opdracht luidde om aan verdere programmatische verdieping en vernieuwing van het gedachtegoed van D66 te werken. Het congres van D66 heeft bij meerdere gelegenheden aangegeven dat het de hoogste tijd was dat wij onze inspiratie beter gaan beschrijven, analyseren en duiden. Voor u ligt een eerste proeve hiervan.

Dit geschrift wordt uitgebracht onder verantwoordelijkheid van de Permanente Programmacommissie (PPC) in samenwerking met het Kenniscentrum D66. Het is de uitwerking van de eerste Progressieve Sociaal-liberale Richtingwijzer ("Vertrouw op de eigen kracht van mensen") uit het Landelijk Verkiezingsprogramma 2006-2010 voor de Tweede Kamerverkiezingen dat door het congres in Amsterdam (20 oktober 2006) is vastgesteld.

Wij bespreken in dit essay onze inspiratie op basis van de eerste richtingwijzer in drie hoofdstukken (Mensbeeld, Mensen Onderling, en Mens en Staat). Dit wordt voorafgegaan door een inleiding waarin we kort stilstaan bij onze kernwaarden Democratie, Vrijheid en Sociale Gerechtigheid. Het afsluitend hoofdstuk (Naar Nieuwe Uitdagingen) vormt de opmaat voor de interne partijdiscussie.

Een discussie over de uitgangspunten van ons politiek handelen lost niet meteen de praktische problemen van vandaag op. Maar zij draagt wel bij aan de eenheid van uitgangspunten, vergroot ons inzicht in het 'waarom' van onze politieke keuzes en jaagt het interne debat aan. Dit is voor een vitale partij noodzakelijk en is lang niet gevoerd. Het vormt het begin van een nieuwe 'toolkit' waarmee de PPC discussies wil voeren in de partij en die ten dienste staat van verdere programmatische verdieping vanuit de leden en afdelingen.

Hoewel dit geschrift niet de pretentie heeft van een wetenschappelijke verhandeling is er in de totstandkoming wel gelegenheid geweest om kennis te ne-

men van de inzichten van een aantal wetenschappers. Na een webpaneldiscussie waren zij ook bereid in een 'fysiek' panel met ons van gedachten te wisselen en ons van adviezen te voorzien (zie colofon). De redactiecommissie is hen zeer erkentelijk voor de kritische en veelzijdige inbreng en is er van overtuigd dat dit de kwaliteit van ons werk heeft verhoogd. Voor alle duidelijkheid, dit betekent niet dat zij mede-auteurs van dit geschrift zijn of dat zij hiervoor politieke of wetenschappelijke verantwoordelijkheid dragen.

Deze exercitie is een eerste aanzet. In dit essay streven wij niet naar volledigheid. Wij vertrouwen op de kracht van onze kritische lezers in en buiten D66, om deze concepttekst met hun inbreng in discussies te verbeteren. Na het voltooien van debatten in de partij wordt het essay afgerond. De definitieve uitgave hiervan is gepland voor het najaar (2008), als onderdeel van een 'toolkit' met daarin exemplarische dilemma's, interviews en beeldmateriaal.

Dit essay verkent onze sociaal-liberale grenzen in ideologische zin. Hiermee is ook de titel "Sociaal-liberale Grensverkenningen" verklaard. Wij vertrouwen erop dat dit essay een stimulans zal zijn om deel te nemen aan het politieke debat.

Want politiek is te belangrijk om alleen maar aan anderen over te laten.

Joris Backer

Voorzitter Permanente Programmacommissie

Den Haag, 19 april 2008

Inleiding

Dankzij de moderne techniek is het mogelijk om beeld samen te stellen met 16 miljoen kleuren. Dit aantal komt overeen met het huidige aantal inwoners van Nederland.

Het beeld van de 16 miljoen kleuren is een geschikte metafoor voor de grote diversiteit van de samenleving in Nederland aan het begin van de 21^e eeuw. Diversiteit van mensen, maar ook een grote variëteit van opvattingen. De burger in de Nederlandse samenleving is steeds minder homogeen in herkomst, in wensen of in ambitie. Veelkleurigheid kenmerkt zijn opvattingen en uiterlijke verschijning. Politieke partijen worden desondanks geacht heldere antwoorden te geven op alle vragen uit de samenleving.

Voor diegenen die de dilemma's van de moderne complexe samenleving inzien, zijn de antwoorden niet altijd zwart of wit. De burger verwacht dat er in het politieke domein mensen zijn die over die vraagstukken de opvattingen laten horen waarin hij zichzelf het meest herkent. Hij stelt vertrouwen en geeft steun aan diegene die dat gedachtegoed uitdraagt, die blijk geeft van een gedeelde inspiratie.

Wie inziet dat er behalve zwart en wit nog andere kleuren zijn, zal zich afvragen: wat zijn de primaire kleuren waarmee wordt gemengd en waarmee een beeld wordt geschetst waarin ik mij herken? In dit essay brengen we de primaire kleuren van het sociaal-liberale gedachtegoed in beeld. Bij wijze van spreken: het geel, blauw en rood, die staan voor onze kernwaarden Democratie, Vrijheid en Sociale Gerechtigheid.¹

¹ *De Stijl/Piet Mondriaan: Mondriaan gebruikte vanaf 1917 alleen de primaire kleuren rood, blauw en geel (met grijs, zwart en wit). Primaire kleuren zijn de oorspronkelijke kleuren die door menging met elkaar gecombineerd kunnen worden een zo groot mogelijk kleurengamma te verkrijgen. Er zijn verschillende definities van primaire kleuren al naar gelang de techniek; hier gebruiken wij de oorspronkelijke betekenis uit de kleurenleer van de schilderkunst.*

Elk van deze begrippen is een eigen essay waard. In eerdere geschriften van D66 (zoals: "Een reden van bestaan"²; en "Naar een Nieuwe Solidariteit")³ vormden zij de kern van het betoog vanuit een algemene partijpolitieke invalshoek. Hier worden over deze kernwaarden slechts enkele inleidende opmerkingen gemaakt, om van daaruit de draad op te pakken van de eerste richtingwijzer "Vertrouw op de eigen kracht van mensen".

Democratie

Democratie, terugkerend in de naam Democraten 66, staat centraal in ons denken. Democratie is een veelzijdig en principiële begrip. Ons fundamentele uitgangspunt is de individuele vrijheid van de burger, met daaraan gekoppeld een eigen verantwoordelijkheid, ook voor het in stand houden en slagen van deze bijzondere orde. De democratie is meer dan een concrete politieke ideologie of levensbeschouwing. Zij is voor alles een mentaliteit die verbonden is met het respect voor de minderheid.

Democratie ontstaat door en uit systemen van machtsvorming, machtsuitoefening en parlementaire controle daarop, machtscheiding (*checks and balances*) en vorming van tegenmacht (*countervailing powers*). Machtsuitoefening behoort in onze visie altijd plaats te vinden binnen een rechtsstatelijk systeem, waarin ook de staat gebonden is aan het recht van de burger, die de belangrijkste speler is.

In onze visie is de wijze waarop de burger invloed uit kan oefenen op de politiek nog steeds heel gebrekkig. Dit gebrek vindt echter niet zijn oorsprong in het ontbreken van belangstelling van het individu voor de politiek. Wel voelen zij zich onvoldoende vertegenwoordigd of serieus genomen door de politiek, mede veroorzaakt door de wijze waarop de vertegenwoordigende democratie in ons land (en in de Europese Unie) is georganiseerd. Toch is ook dit slechts een deel van het verhaal.

² Congrestoespraak H. van Mierlo, 1985.

³ Dittrich, B. 'Op weg naar nieuwe solidariteit: Pamflet voor verandering, vrijheid en verantwoording', 2005.

Er is in de laatste tien jaar in Nederland een belangrijke onderstroom ontstaan in de samenleving die luid en duidelijk laat horen dat de doelen die de politiek zichzelf stelt niet aansluiten bij de reële zorgen van de burger. Er zijn vele voorbeelden die aantonen dat dit gebrek aan vertrouwen vaak terecht is. Immers, 'de politiek' verslikt zich keer op keer in te grote ambities en in het willen opleggen van theoretische maatschappij sjablonen. Tegen de achtergrond van wegvallende verzuilde structuren, en de tastbare globalisering van onze samenleving (economisch maar ook zichtbaar door verkleuring van onze steden) leidt dit tot vervreemding; tot een stem die willig wordt uitgebracht op elke politicus die de snaar van "ze doen ook maar wat in Den Haag" weet te raken.

Het politieke domein, dat uitgaat van het primaat van de politiek over het publieke en soms zelfs private domein, kent de bijzondere karakteristiek dat het *zijn eigen* domein afbakent. In onze zoektocht naar de grondslag van de eerste richtingwijzer dwingt dit gegeven tot herbezinning. Een progressieve politiek streeft bijna als vanzelfsprekend maatschappijhervormingen na, terwijl er maar een beperkte maakbaarheid mogelijk is. Er is altijd het risico dat deze ingrepen een verslechtering teweeg brengen. Dit ondergraaft de democratische legitimatie van genomen besluiten.

Vrijheid

Het streven naar individuele vrijheid in de ruimste zin van het woord is voor ons een consistent vertrekpunt in de praktische vormgeving van de sociaal-liberale politiek. In het eerste hoofdstuk Mensbeeld gaan wij in op de oorsprong van deze gedachte.

De strijd voor keuzevrijheid en zelfbeschikkingsrecht - in voor elk individu belangrijke zaken in zijn of haar leven - zal onverminderd onze aandacht moeten blijven behouden. De sluipende inperking van vrijheden onder het mom van strijd tegen terrorisme, prestatieverbeteringen van de politie of de effici-

ency van toegangsbewaking van gebouwen, gaat steeds verder en overschrijdt principiële grenzen.

Een vooruitstrevende (progressieve) politiek kent in onze visie vele variaties en moderne verschijningsvormen maar dient steeds in al die varianten te streven naar een rechtvaardige, duurzame en innovatieve maatschappelijke orde die op liberale leest is geschoeid. In dit essay bespreken wij wat de basis is van tolerantie en het belang van respect voor andersdenkenden. Vrijheid is een en ondeelbaar, maar dat blijkt pas in relatie tot anderen.

Sociale gerechtigheid

Een combinatie van de sociaaldemocratische (SDAP, PvdA), economisch liberale (VDB/VVD) en gemengde en/of confessioneel geïnspireerde bewegingen hebben in de loop van de 19^e en 20^e eeuw een variant van de welvaartstaat in Nederland voortgebracht die zeer succesvol is geweest.

De logica van de verzorgingsstaat zoals wij die thans in Nederland (en Noordwest Europa) kennen, roept echter geen tegenkracht meer op tegen de vraag naar steeds verdergaande en verfijndere collectieve en bureaucratische arrangementen van overheidswege. Elk kabinet in de laatste twintig jaar heeft beloofd de regeldruk en regeldichtheid te verminderen, maar blijkt deze belofte niet waar te kunnen maken.

De primaire vraag van het komende decennium is hoe we het maatschappelijk vermogen het beste kunnen ontsluiten dat ligt opgeslagen in de eigen kracht van mensen. Hoe kansen te benutten, afhankelijkheden te verminderen, te emanciperen, te bouwen op eigen kracht en het potentieel te stimuleren. Complementair is een politiek die degenen die het vermogen wel hebben, maar verkiezen daarvan geen gebruik maken, te confronteren met de gevolgen: namelijk dat er dan voor hem of haar geen recht op deelname aan dat collectieve arrangement meer tegenover staat.

Vanuit het beginsel van verdelende rechtvaardigheid is een sociaal vangnet een blijk van beschaving. Vanuit het besef dat er altijd een eindige beschikbaarheid van geld zal zijn voor de financiering van collectieve voorzieningen, dient het beschikbare rechtvaardig verdeeld te worden. Het is bekend dat de houdbaarheid van die voorzieningen op het huidige niveau op de lange duur wordt beperkt door onze vergrijzende bevolking. Het collectieve geld behoort alleen aan diegenen worden besteed die daarvoor werkelijk kwalificeren. Dit roept dilemma's op over de mate van zelfredzaamheid en eigen kracht, zorgplicht en de optimale allocatie van middelen.

Wij gaan in dit geschrift terug naar de bron waaruit de primaire kleuren ooit zijn ontstaan en zich blijven ontwikkelen: het vertrouwen op de eigen kracht van mensen. We beginnen met het mensbeeld dat hieraan ten grondslag ligt. Daarna verkennen wij aard van de verbinding tussen mensen onderling, om tenslotte uit te komen op de verhouding tussen mens en staat. De afbakening die hier op een ander theoretisch niveau doorheen loopt, is die tussen het private, publieke en politieke domein.

Het sociaal-liberale gedachtegoed is een verschijningsvorm van het liberalisme. Er zijn andere verschijningsvormen van dezelfde inspiratie die zich verspreid ophouden binnen Groen Links, enkele vrijzinnigen in de PvdA, de JOVD en enkele progressieve restanten in de VVD. Het sociaal-liberale gedachtegoed geven wij mede dagelijks vorm omdat het naar zijn aard zoekt naar *checks en balances* die passen bij de tijd. Dat is niet altijd zwart of wit. We zoeken naar de nuance en de redelijkheid die gebaseerd is op de in dit essay beschreven inspiratie.

Hierin worden wij niet gehinderd door historische ballast of onverenigbare dogma's. Het gedachtegoed zal voortdurend om onderhoud en discussie vragen, ook met diegenen die zich nog niet bij ons hebben aangesloten.

Mensbeeld

Vertrouwen op de eigen kracht van mensen?

Vertrouwen op eigen kracht van mensen is gebaseerd op de overtuiging dat elk individu in staat is tot eigen wils- en oordeelsvorming. 'Eigen kracht' is in iedereen latent aanwezig. Elk mens is in principe toegerust om in relatie tot andere individuen handelend op te treden of om te kiezen dat na te laten. Ieder mens heeft het vermogen tot oordelen en om op die manier mede vorm te geven aan zijn of haar leven, als onderdeel van de maatschappij.

Deze overtuiging is eeuwenoud: de humanistische filosoof Desiderius Erasmus (1469-1536) stelde de mens centraal in zijn wereldbeeld. Net als D66 nu had Erasmus destijds een afkeer van ongecontroleerde macht. Hij benadrukte dat geen mens hetzelfde is en pleitte voor een pluriforme, diverse maatschappij. Hij verbleef afwisselend in de belangrijkste Europese hoofdsteden waar hij vreedzaamheid, gematigdheid en afkerigheid van machtshonger van vorst en paus predikte. Volgens Erasmus zijn mensen niet monolytisch, uit een stuk steen gehouwen. Hij gaat uit van de *ontwikkeling* van het menselijk wezen: "wij zijn geen mens, wij worden (gaandeweg) mens". De protestantse voorman Maarten Luther ontving Erasmus' geschrift over de vrije wil van de mens, "met weerzin en minachting".⁴

Naast de overtuiging dat mensen zelf het beste in staat zijn om vanuit een oordeel tot handelen te komen, is er nog reden om te vertrouwen op de eigen kracht van mensen. De argumentatie hiervoor is uitgewerkt door Karl Popper (1902-1994). In zijn falsificatietheorie over de aard van ware kennis stelde hij vast dat kennis 'waar' is zolang het tegendeel niet is bewezen. Omgedraaid komt hier volgens Popper de logische conclusie uit voort dat alle kennis in principe als onwaar bewezen kan worden. Voor de maatschappij leidt dit tot de alledaagse wijsheid dat niemand de waarheid in pacht heeft.

⁴ "De Libero arbitrio diatribe"; geciteerd in J. Huizinga, *Erasmus*.

Popper pleit in zijn beroemde boek *The open society and its enemies* voor een open samenleving, waarin de vrijheid en het vermogen van mensen om zelf tot inzichten te komen over het goede, het ware en het schone zo krachtig mogelijk worden beschermd. Het is essentieel dat mensen zich realiseren dat hun ethische of spirituele overtuiging geen universele claim kan leggen op andere mensen.

Vaak wordt gedacht dat er in het humanistisch geïnspireerde gedachtegoed van D66 geen ruimte is voor spiritualiteit – dit is niet waar. In tegendeel. Net zo goed ontleent zij haar inspiratie immers aan Spinoza. Baruch de Spinoza was de belangrijkste Nederlandse denker die de voordelen van democratie, individuele vrijheid en ook gelijkheid bepleitte op basis van een zuivere seculiere sociale en ethische theorie. Geen ontkenning van religie maar de opvatting dat religie deel uit maakt van onze wereld, in de aard der dingen besloten ligt en dus niet bovenaards is. De Duitse filosoof Kant gaf de Verlichting als slogan mee: Durf voor jezelf te denken, tegen alle gezag in. *Sapere aude!*

Een voorloper van D66 in Nederland, de Vrijzinnig Democratische Bond (die in 1946 bij de naoorlogse Doorbraak in de Nederlandse politieke verhoudingen ophield te bestaan), was net als D66 nu verklaard tegenstander van dogma's (geloofsartikelen die niet verder deduceerbaar of beargumenteerbaar zijn). De pragmatische, vooruitstrevende houding van D66 en de nadruk op de vermogens van mensen om zelf hun lot in handen te nemen sluiten hierop aan.⁵ Daar komt nog bij dat uiteindelijk niemand voor een ander mens kan bepalen wat hij of zij kan of wil.

Hoe komt een mens tot eigen kracht?

De vorming van de mens – zowel qua kennis als cultureel – en het ontwikkelen van eigen bagage zijn de kern van ons vertrouwen op de eigen kracht

⁵ W. van den Burg, *Vrijzinnigheid als brede onderstroom*, Waterlandstichting 18-09-2007. / M.H. Klijnsma, *Om de democratie*.

van mensen. Erasmus' inzichten over de vorming van een mens worden tegenwoordig onderschreven door de neurowetenschappen.⁶ Want mensen worden niet geboren als kundige, zelfstandige en intelligente wezens. Men moet dit leren en daarbij is veel nodig. Goederen zoals voedsel, kleding en onderdak. Maar ook ondersteuning, wat vaak een gezinsinspanning is, en kansen, tegenwoordig met name hoogstaande ontwikkeling en scholing.⁷ Men moet opgroeien, en zoals dat gaat met opgroeien: je kunt niet leren lopen zonder af en toe te vallen en weer op te staan. Exemplarisch is het voorbeeld van een Amerikaanse miljonair die zijn dochter altijd door lijfwachten liet opvangen als ze dreigde te struikelen. Toen het meisje tien was kon ze niet rennen en nauwelijks normaal lopen.

Hier komt een essentieel punt uit het mensbeeld van D66 naar voren dat in dit essay steeds terug zal komen: mensen zijn niet perfect en als je vertrouwt op de eigen kracht mensen gaat er soms wat fout.⁸ Men moet mensen toestaan iets te leren van hun fouten, en om iets te leren van de fouten van anderen. De rol van ouders in deze vorming van mensen is uiteraard van groot belang. Daarnaast zorgt goed onderwijs er voor dat iedereen de basale (creatieve) vermogens en kennis meekrijgt om zichzelf een plek te geven in de wereld.

Eigen kracht, creativiteit en diversiteit

Ieder mens heeft het vermogen om te creëren en oplossingen te vinden. De diversiteit tussen mensen in de samenleving bevordert het benutten van dit creatieve potentieel. Creativiteit gedijt in de confrontatie met andere visies, gedachten, handelingen en maakt mensen bewust van zichzelf en hun eigen keuzes. Daarom is het van belang om die diversiteit onder ogen te zien en ruimte te geven aan hen die als tegenstanders worden ervaren; "uit meningsverschillen ontspringt de waarheid".⁹ Vrijheid van meningsuiting is juist

⁶ M. Slob, *Het poreuze zelf*, in: Idee 08-1, tijdschrift van het Kenniscentrum D66.

⁷ O. Höffe, *Sociale gerechtigheid. Van verzorgingsstaat naar steun tot zelfredzaamheid*, in: idem.

⁸ T. Monasso, op digitale discussie over 'Vertrouw op de eigen kracht van mensen.' Plein 66, Panel 1.

⁹ Motto van Nederlands debatinstituut.

van belang als die mening een afwijkende is. Immers, "veranderingen worden in gang gezet door individuen, niet door naties of instituties".¹⁰

Het benadrukken van het belang van diversiteit staat lijnrecht tegenover fundamentalistische en dogmatische stromingen. Bij die stromingen ontbreekt de ruimte voor ontplooiing, voor creativiteit die ontstaat in verscheidenheid. Het hier beschreven mensbeeld kan evenmin samen gaan met onevenredige beperking van de individuele vrijheid omwille van een utopisch ideaal. De strijd om die ruimte te bewaken is een continue strijd. Elke generatie moet zijn eigen vrijheid bevechten.

Is de mens geneigd tot kwaad? Waarom dan toch vertrouwen op de eigen kracht van mensen?

De vrijheid van mensen om eigen keuzes te maken brengt met zich mee een verantwoordelijkheid voor de omgeving. De wisselwerking tussen mens en omgeving is noodzakelijk om je te ontwikkelen en te ontplooien. Het vermogen tot oordelen in gezin, familie of andere samenlevingsvormen vertaalt zich in deelname aan vormgeving van de samenleving.

We vertrouwen op deze eigen kracht van mensen, maar we sluiten niet de ogen voor de zwarte kant die mensen soms in hun gedrag aan de dag kunnen leggen. Vertrouwen op eigen kracht kan negatief uitpakken. Zoals gezegd: als je op mensen vertrouwt gaat er soms wat fout. Natuurlijk kan menselijk oordelen en handelen leiden tot ongewilde uitkomsten voor hem of voor anderen. Maar niet voor niets luidt het spreekwoord: "door schade en schande wijs geworden...". Vertrouwen op de eigen kracht van mensen wil niet zeggen dat alle mensen alleen maar 'goed' zijn of 'goed' zullen doen. Sterker nog, fouten horen erbij, mensen leren door hun fouten. Uitwassen worden uiteraard achteraf bestraft, maar als je een feilloze, risicoloze samenleving nastreeft zullen mensen nooit iets leren. En het tegenovergestelde is

¹⁰ J. Terlouw, 'Grenzeloos Europa', in: *Eigenlijk bent u een Europeaan*, p. 37.

ook waar: uit handelen dat uit slechte intenties ontstaat kunnen goede resultaten komen.¹¹

Vertrouwen op de eigen kracht van mensen is uiteindelijk te verkiezen boven het alternatief: (staats-) instituties die al het falen en alle risico's moeten beheersen. De samenleving is niet maakbaar. Elke poging dit te bewerkstelligen zal mislukken en leiden tot een middel dat erger is dan de kwaal. Uiteindelijk is het alleen het gedrag van mensen dat telt ten opzichte van de ander, niet de gedachten. D66 stelt de mens centraal, vrij, betrokken, gelijkwaardig en mondig.

Een mens is geen eiland

Menselijk gedrag wordt gestuurd door rationaliteit en door gevoel. Maar ook door het streven naar erkenning, wat volgens Plato een van de belangrijkste drijfveren is in het maatschappelijk functioneren. Erkenning verschijnt in vele vormen, bijvoorbeeld: liefde, status, geld, macht. Het is onze overtuiging dat het verlangen naar erkenning, het door Plato benoemde *thymotisch* verlangen om een hogere plaats in de maatschappelijke rangorde te bereiken, desnoods fysiek bevochten wordt.

De diversiteit die aan deze strijd naar erkenning ten grondslag ligt, geeft de maatschappij haar dynamiek. Het kan een belangrijke productieve kracht zijn ten bate van het algemene belang, maar het kan haar ook bedreigen. Geweldloze conflictoplossing en gelijkheid voor de wet zijn noodzakelijke en gewenste basisvoorwaarden in het maatschappelijk verkeer voor individuen om zich te ontwikkelen (daarover meer bij 'Mens en staat').¹²

De constatering dat mensen gedreven worden door erkenning toont ook aan dat mensen niet op zichzelf staan. Erkenning is immers afkomstig van andere

¹¹ De PPC in gesprek met F.A. Ankersmit over oa. Adam Ferguson en intentionalism. Groningen: 15 februari 2008.

¹² F.A.Von Hayek, "The Constitution of liberty" en "Law, Legislation and Liberty".

mensen. In een maatschappij met een grote diversiteit aan mensen heeft de zoektocht naar erkenning ruimte nodig voor de veelvormigheid van de door ieder individueel beleefde identiteit en/of spiritualiteit. En ruimte voor de wijze waarop identiteit zich in het handelen van de mens openbaart: tolerantie¹³. Deze ruimte krijgt vorm in het publieke domein, waar mensen in hun dagelijkse omgang zoeken naar een overlappende consensus waarbinnen iedereen elkaar kan vinden¹⁴; de set van waarden en regels waarmee iedereen zijn eigen weg kan vinden. De omvang en grenzen van de overlappende consensus moeten steeds weer worden beargumenteerd. Moet iedereen zijn eigen mening kunnen hebben? Ja. Mag iemand een ander zomaar dood maken? Nee. Moet iedereen elkaar de hand schudden? Misschien. De afbakening van de overlappende consensus vereist dat mensen elkaars gedachten vrij laten in de *marktplaats van ideeën*.¹⁵

Het individu is voor D66 het startpunt in het denken over de maatschappij, maar tegelijkertijd erkennen we dat geen mens op zichzelf staat. We kijken hoeveel vrijheid een individu gelaten kan worden en wat de invloed daarvan is op de samenleving. Centraal hierin staan de mogelijkheid tot individuele ontplooiing en keuzevrijheid. Wij zijn voor maatregelen als euthanasie en abortus omdat ze slechts individuen betreffen. Dat de ene persoon iets niet wil, is geen reden om het voor de ander te verbieden.

De mens zoekt vanuit lotsverbondenheid en een streven naar erkenning voortdurend contact met anderen. Vertrouwen op de eigen kracht van mensen krijgt vorm en betekenis in de omgang van mensen onderling.

¹³ J. Locke, *Essay concerning toleration* 1676, (Geciteerd in: Lust und Last d. Liberalismus).

¹⁴ J. Rawls, *A theory of justice*.

¹⁵ Zie het werk van J. Locke en J.S. Mill.

Mensen Onderling

Diversiteit, ruimte voor verschil

D66 koestert de verschillen tussen mensen en de verscheidenheid van hun opvattingen en beschouwt deze als een bron van maatschappelijke vernieuwing. Zoals Jan Glastra van Loon ooit stelde: "D66 waardeert de verscheidenheid van mensen positief en ziet het als bron van maatschappelijke vernieuwing. Die vernieuwing kan niet los worden gezien van de ontplooiingsmogelijkheden van het individu. Vergroting van deze ontplooiingsmogelijkheden moet zowel het doel zijn van maatschappijvernieuwing als ook het essentiële middel om te komen tot een nieuwe maatschappij".¹⁶

Mensen zijn gelijkwaardig, maar niet gelijk. Ruimte voor verschil betekent dat de uitkomst van iemands inspanningen om zijn talenten te benutten (of het nalaten daarvan) per definitie anders uitpakt en op een ander niveau zal liggen dan van een ander. Maatschappelijke diversiteit kan echter alleen maar vernieuwing opleveren wanneer er uit wordt gegaan van gelijkwaardigheid van ieder individu. Zodra aan de gelijkwaardigheid van individuen wordt getornd, wordt maatschappelijke diversiteit een mogelijk ontwrichtende kracht. Het is daarom van belang dat er ruimte en bescherming wordt gegeven aan minderheden. Niet alleen vanwege de morele implicaties, maar ook uit welbegrepen eigenbelang: iedereen maakt op een of andere manier wel deel uit van een minderheid.

Wij vertrouwen niet alleen op de eigen kracht van mensen vanwege de individuele ontplooiing; het leidt ook tot vormen van zelforganisatie - een intelligente orde zonder baas.¹⁷ Zelforganisaties bestaan op de markt, in het verkeer en in het menselijke lichaam. Maar ook een mierenhoop en een troep vogels zijn zelforganisaties. Veel maatschappelijke processen verlopen zeer vloeiend zonder dat er een centrale sturing aan gegeven wordt. Diversiteit is

¹⁶ *Stellingen 6 en 7*, J. Glastra van Loon - Congres te Leiden, Democraat juli 1976. Beeld van een Partij.

¹⁷ H. van Gunsteren, *Vertrouwen in de democratie. Over de principes van zelforganisatie*.

hierbij essentieel. Door diversiteit kunnen vergissingen van individuen elkaar opheffen, waardoor een soort van *'wisdom of the crowds'*¹⁸ kan ontstaan. Laat een groep naar iets raden, bijvoorbeeld het aantal bonen in een pot, en slechts een kleine minderheid van individuen zal dichter bij het correcte antwoord in de buurt komen dan de gemiddelde schatting van de gehele groep. Diversiteit en de vrijheid om een eigen mening te verkondigen, zijn voorwaarden om dit soort mechanismen te laten werken. Zelforganisatie biedt op uiteenlopende gebieden veelal goede oplossingen: samenwerkende ouderen die gezamenlijk hun zorg regelen; gemeentes waar wijkbewoners daadwerkelijk budget en bevoegdheid krijgen om in overleg met elkaar eigen beslissingen te nemen over groenbeleid.¹⁹

Mensen zijn zo creatief dat ze steeds opnieuw zelf oplossingen vinden. Het creatieve talent van mensen wordt in relatie met anderen benut, waardoor men zich kan ontwikkelen en ontplooien. Hierin is niet de overheid bepalend, maar mensen onderling. Het gaat om het vermogen van mensen om hun eigen leven vorm te geven. En mensen gaan daarbij verbindingen aan met andere mensen. Dat is de basis voor samenhang in de maatschappij. Het is een voortgaand proces en gaat net als alle maatschappelijke processen met vallen en opstaan. Vertrouwen op de eigen kracht van mensen gaat gepaard met een mate van onzekerheid over het gedrag van anderen, net zo goed als ons eigen gedrag voor anderen onhelder kan zijn.

Grensverleggend handelen van individuen kan zowel positief als negatief uitpakken. In de dagelijkse omgang kan een frisse blik verruimend en verhelderend werken. Door ruimte te geven aan de verschillende talenten van mensen kan bijvoorbeeld met arbeidsdeling en specialisatie een grote meerwaarde gecreëerd worden. Ook belangrijke wetenschappelijke en culturele ontwikkelingen zijn te danken aan individuen die de conventies van hun eigen tijd durfden te doorbreken.

¹⁸ J. Surowiecki, *The wisdom of the crowds*.

¹⁹ WRR-rapport: Vertrouwen in de buurt, 2005.

Eveneens kan grensverleggend handelen leiden tot negatieve maatschappelijke ontwikkelingen. In het klein bijvoorbeeld tot een dramatisch verkeersongeluk of het verlies van een kind bij een gewelddadige ontvoering. Soms plegen mensen zonder enig crimineel verleden een geweldsdelict of begaat men een misdrijf in een moment van verstandsverbijstering. Dit soort zaken zijn tragisch en moet waar mogelijk verhinderd worden – maar tragiek hoort ook bij het leven en er is geen maatschappij denkbaar zonder pech en tegenspoed. Er zijn in de politieke praktijk voorbeelden te over waar geprobeerd is om pech en tegenspoed uit te bannen, die leidden tot een uniforme maatschappij. Verschillen tussen mensen worden geminimaliseerd, het individu ondergeschikt aan het grotere geheel, en iedere dynamiek verdwijnt uit de maatschappij.

Verdraagzaamheid ten opzichte van verschillen eindigt waar de verdraagzaamheid zelf onmogelijk wordt gemaakt; waar de fundamentele gelijkwaardigheid van mensen wordt geschonden en waar geweld en dwang de plaats van vrijheid en recht willen innemen. Ruimte voor verschil houdt automatisch in dat de overlappende consensus, waarbinnen mensen de ruimte krijgen, strikt bewaakt moet worden. Het is essentieel dat goed nagedacht en gedebatteerd wordt over wat onacceptabel deviant gedrag is. Wij zijn voor een breed geformuleerde overlappende consensus die veel ruimte laat voor individuele afwegingen en keuzes. Pas wanneer het gedrag van de een, de ruimte van de ander beperkt, is de grens echt bereikt. Dat iemand bepaalde zaken niet wil, of goed vindt, wil niet zeggen dat het ook verboden moet worden voor iedereen.

Subversie en betrokkenheid

Ruimte voor verschil, vertrouwen op de eigen kracht van mensen, kan dus leiden tot afwijkend gedrag, waarvan de gevolgen niet altijd direct zichtbaar zijn. Subversief (afwijkend, gezagsondermijnd) gedrag komt overal voor en vooral in een open samenleving, waar wordt uitgegaan van de eigen

kracht van mensen. Provocatie omwille van de provocatie kan sociaal nuttig zijn, maar moet ook bevraagd en beargumenteerd kunnen worden.²⁰

Subversiviteit kan een signaleringsfunctie hebben. Het kan een manifestatie zijn van dieperliggende maatschappelijke kwesties. Hippies, punkers of skin heads, kluizenaars of emigranten kunnen een goed beeld geven van wat op dat moment in de maatschappij wordt gezien en gevoeld - en waar ze heen gaat. Naast het voorhouden van een spiegel aan de maatschappij kan uit subversief gedrag ook een oplossing voor bepaalde kwesties aangedragen worden. Groepen met subversief gedrag blijken later vaak de voorhoede te zijn geweest.²¹ Diversiteit en subversie zijn in het verleden een authentieke bron van maatschappelijke vooruitgang geweest. Denk aan Copernicus, Galilei, en Jezus.

Extreme types verleggen de grenzen van het burgerlijk acceptabele en geven ruimte aan minder extreme mensen om buiten de oorspronkelijke kaders te treden. Kurt Cobain werkte zichzelf te gronde, maar gaf veel pubers een manier om zich te ontplooiën in een richting die zij wilden. Een overheid die subversiviteit in de kiem smoort verstart de maatschappij, wat leidt tot stilstand in ontwikkeling en vooruitgang. In subversiviteit kunnen mensen zich ontplooiën en tegelijkertijd bijdragen aan het aftasten van de overlappende consensus. "Vrijheid om te denken is geen luxe, maar onmisbaar voor intelligente resultaten van samenhandelende en zichzelf organiserende mensen".²²

Echter, ondanks de mogelijke positieve gevolgen van subversie moeten de grenzen van de rechtsstaat wel goed bewaakt worden. Dit levert een praktisch dilemma op: hoeveel gezagsondermijnende denkbeelden en gedrag moet het gezag in een open samenleving verdragen? Hoe stel je deze grens?

²⁰ Nexuslezing J. Habermas, *The post-secularist society, what does it mean?*, Tilburg, 15 maart 2008.

²¹ In *Who sings the nation state?* beschrijft Judith Butler hoe allochtone burgers een maatschappij kunnen schokken door het volkslied van een land in een andere taal te zingen. Dit roept grote verbazing en weerstand op bij autochtonen, maar blijkt in veel gevallen juist een katalysator van maatschappelijke ontwikkeling en post-nationale identiteitsvorming.

²² H. van Gunsteren, *Vertrouwen in de democratie. Over de principes van zelforganisatie*, p.86.

En wie doet dat? Het is voor D66 essentieel dat denkbeelden vrijgelaten worden. En gezagsondermijndend gedrag mag pas worden aangepakt als er geweld gebruikt wordt.

Onderlinge betrokkenheid en verbinding zijn nodig om vernieuwing en ontplooiing te realiseren. Hier ontstaat nog een dilemma bij het vertrouwen op de eigen kracht van mensen: kun je maatschappelijke betrokkenheid afdwingen? Zo nee, moet je dan maar hopen dat alles goed komt? Hier is de *thymotische* drang naar erkenning een belangrijke factor. De meeste mensen zullen zich immers voor erkenning op andere mensen richten. Dit leidt tot betrokkenheid. Waar zelfbeheersing ontbreekt en handelen of nalaten hiervan ten koste gaat van andere individuen of van eindige hoeveelheden collectieve goederen (milieu, natuur, olie en gas) zal correctie nodig zijn. In eerste instantie door mensen onderling, in laatste instantie door de overheid. Als behartiger van het algemene belang, heeft de staat soevereine taken overgenomen van de burger. Gegeven de grote bevoegdheden van de staat is controle door de burgers essentieel. Hierover meer in het hoofdstuk 'Mens en staat'.

Het is onze overtuiging dat de overheid niet verantwoordelijk kan zijn voor sociale verbinding. Sterker nog, een zekere mate van afwezigheid van overheidsinvloed op de *civil society* zorgt voor levendigheid en activiteit.²³

Verantwoordelijkheid en ontplooiing

Het is een uitdaging om maatschappelijke ontwikkelingen te benutten die kansen en stimulansen bieden voor mensen om keuzes te maken, hun talenten te benutten en hun kennis toe te passen. Dat betekent dat de confrontatie van eigen mogelijkheden met ontwikkelingen in de omgeving essentieel is voor de ontwikkeling van mensen. Niet alleen diversiteit in de samenleving is daarbij een voorwaarde, maar ook het achterwege blijven van te makkelijk

²³ Zie bijvoorbeeld bij R. Putnam (1993), *Making Democracy Work: Civic Traditions In Modern Italy*.

beschikbare sociale vangnetten. Het te snel ingrijpen in gedrag in de samenleving belemmert de vrijheid van individuen en groepen om bij te dragen aan de ontwikkeling van de samenleving. We moeten van een verzorgingsstaat naar een ontplooiingsstaat.

Mensen onderling kunnen op eigen kracht bij veel maatschappelijke kwesties veel betere, efficiëntere en meer rechtvaardige oplossingen bedenken en uitwerken dan de overheid. De verschillen die bestaan tussen mensen zorgen voor ontwikkeling omdat de verschillende kwaliteiten van mensen elkaar aanvullen.²⁴ Dat kan bijvoorbeeld leiden tot ondernemerschap bij mensen en uiteindelijk tot economische groei als basis voor immateriële vrijheid.²⁵ Economische en maatschappelijke ontwikkelingen beïnvloeden elkaar. Ondernemende mensen vormen gezamenlijk een open vitale maatschappij waarin men zich verbonden en betrokken toont.

In veel gevallen dreigt overheidsoptreden eigen initiatief en eigenwaarde te vervangen en te verdringen. Dat leidt tot passiviteit en slachtoffergedrag, het doet mensen tekort en is contraproductief. Collectieve arrangementen zijn meestal grofmazig en ongedifferentieerd waardoor ze ook die mensen raken die prima voor zichzelf kunnen zorgen.²⁶ Wat vaak asociaal wordt genoemd, is het juist niet. Bovendien drijft het gebruik van sociale voorzieningen vaak juist mensen uiteen, die in onderlinge betrokkenheid zaken veel beter hadden kunnen organiseren.

Te hoge regeldruk werkt remmend en is contraproductief. Dit zie je terug in het verenigingsleven, waar kleine organisaties aan zoveel regels en voorwaarden moeten voldoen dat een eenvoudig plan praktisch onuitvoerbaar wordt. Het denken in termen van 'vertrouwen, tenzij...' dat nu in opkomst is, past goed bij een tegenovergestelde beweging waarbij meer wordt uitgegaan van gelijkwaardige relaties tussen burgers, organisaties en de staat. Wat

²⁴ Uitgewerkt als 'comparative advantage' door onder andere A. Smith, D. Ricardo.

²⁵ Bertold Brecht, Die Dreigroschenoper: 'Erst kommt das Fressen, dann kommt die Moral!'

²⁶ T. Monasso, Tussen Overheid en individu, Vier dilemma's, Plein 66, Panel 1.

mensen voor zichzelf en anderen kunnen doen is veel belangrijker en effectiever dan wat de overheid kan doen.

Maar we kunnen niet zonder staat. We willen niet dat solidariteit alleen langs geloofslijnen wordt georganiseerd of afhankelijk is van toevallige individuele keuzes. We willen niet dat veelverdieners alleen voor zichzelf zorgen. We weten dat mensen niet vanzelf opgroeien tot mondigheid en betrokkenheid. Maar waar trek je de grens? Waar houdt de vrijheid voor mensen om onderling hun zaken te regelen op en waar begint de autoriteit van de staat? Hiervoor bestaat geen blauwdruk en deze vraag moet voortdurend weer bediscussieerd worden. Wat D66 betreft moet staatsinterventie beargumenteerd worden, niet het uitblijven hiervan.

Hiermee wil niet gezegd dat mensen op een of andere magische manier vanzelf tot optimale beslissingen en handelingen komen. Natuurlijk doen mensen veel dingen die irrationeel zijn en schijnbaar tegen hun eigenbelang indruisen. Echter, zonder fouten te maken, leert een mens nooit iets. De grens wordt pas bereikt als iemand anders reële schade ondervindt van andermans gedrag²⁷. Deze vrijheid is zo belangrijk omdat er maar één alternatief denkbaar is: een vroegtijdige beperking, met het oog op voorkoming van stom of destructief gedrag, wat maar al te makkelijk leidt tot intolerante, zware overheidsinstanties die voor andere mensen gaan uitmaken wat wel of niet goed voor ze is. Dit ontnemt uiteindelijk mensen de kans om iets te leren. En hoeveel macht en invloed je de overheid ook geeft, risico's en ongerijmdheden blijven deel uit maken van het leven.

Mensen kunnen in het publieke domein in interactie uiteindelijk het onderling gedrag op verschillende gebieden bepalen. Dat verloopt niet altijd probleemloos. In sommige periodes leidt het tot heftige publieke debatten en grote

²⁷ "The only freedom which deserves the name is that of pursuing our own good, in our own way, so long as we do not attempt to deprive others of theirs, or impede their efforts to obtain it." John Stuart Mill. Vrijheid houdt op waar die van de ander begint. De grenzen hiervan zijn zo breed mogelijk. Inperkingen moeten beargumenteerd worden, niet de vrijheid zelf.

verschillen van inzichten. Maar dat is geen reden om deze voorwaarde voor de ontwikkeling van mens en samenleving te beperken. Het vergt actief onderhoud.²⁸ Zoals in het hoofdstuk 'mensbeeld' al werd opgemerkt worden mensen niet geboren als onafhankelijke, mondige wezens, wat het belang onderschrijft van goed onderwijs. Onderwijs dat meer is dan een economische factor – het is de sleutel tot een maatschappij waarin mensen vanuit hun eigen kracht, open voor de diversiteit van alle mensen, een eigen plek kunnen vormgeven en kunnen samenleven met anderen. Dat is de enige manier waarop een maatschappij kan ontstaan waarin burgers verantwoordelijkheid willen en kunnen nemen voor zichzelf en hun omgeving.

Concluderend is vast te stellen dat D66 er van uit gaat dat mensen in onderlinge samenwerking op basis van gelijkwaardigheid tot betere resultaten komen. Dat staat haaks op de gebruikelijke hiërarchische, zorgende en regerende opvattingen van andere politieke partijen. Dit is in feite al zichtbaar in de oprichting van D66: het aanvallen en in twijfel trekken van vanzelfsprekend gezag; het geloof in de vermogens van mensen om zelf en in samenhang met anderen hun leven (in-) richting te geven. Het betekent ook dat niet alles te controleren valt. De overheid moet ruimte laten en slechts ingrijpen wanneer zaken uit de hand lopen. Dit is met liberale middelen streven naar sociale doelen.

²⁸ A. Rinnooy Kan, *Zuinig op Nederland*. Hofstadlezing 2008.

Mens en Staat

Vertrouwen op de eigen kracht van mensen is gebaseerd op de overtuiging dat mensen creatief zijn en dat het organisatietalent van mensen onderling in veel gevallen te verkiezen valt boven het ingrijpen en het regelen door de staat. Dit wil echter niet zeggen dat de staat niet nodig is om de randvoorwaarden voor maatschappelijke ontwikkelingen en verhoudingen te scheppen en daar op toe te zien.

Vrijheden

Een van de belangrijkste taken die een staat heeft is het borgen van de ontplooiing en ontwikkeling van mensen door handhaving van regels en vastgestelde rechten van het individu. Dat betreft de geestelijke vrijheid zoals de keuze van levensbeschouwing en politieke richting, de ongecensureerde beoefening van wetenschap en kunst, het onvervreembare recht op vrije meningsuiting die de maatschappelijke diversiteit recht doet.

Daar komt de vrijheid van leefvorm en de wijze van (samen-) wonen, overeenkomstig de eigen seksuele geaardheid uit voort. Evenals zelfbeschikking over het eigen lichaam, bij euthanasie en abortus, en de vrije keus door wie, waar en waarmee men zich wil laten behandelen voor het behoud van een zo goed mogelijke gezondheid. Dit alles met het individu als vertrekpunt van ons denken. Het centraal stellen van de mens is ook de reden waarom D66 zich altijd sterk heeft gemaakt voor democratisering. Immers, mensen moeten zelf kunnen bepalen wie hun bestuurt. Vrijheid is echter iets anders dan bandeloosheid; daarom zijn er aan de door ons bepleitte (en mede gerealiseerde) principiële keuze voor zelfbeschikkingsrecht in zake van levensbeëindiging (euthanasie) ook waarborgen tegen misbruik verbonden.

Als vertrouwen op de eigen kracht van mensen het vertrekpunt is, is het altijd de vraag waar, wanneer en hoe sterk de overheid kan ingrijpen. Bovenstaande vrijheden zijn voor de staat vooral een kwestie van niet ingrijpen.

Door niets te doen, stelt de staat haar burgers in staat om vrij een mening te vormen, te uiten, etc. Andere vrijheden ontstaan echter doordat de staat wel ingrijpt. Je kunt pas echt vertrouwen op de eigen kracht van mensen als ze 'eigen kracht' hebben. Eerder is al vastgesteld dat mensen niet als vanzelf zelfstandig zijn. De overheid draagt daarom zorg voor de vrijheid van goed, toegankelijk onderwijs voor iedereen. Hetzelfde geldt voor de gezondheidszorg.

Verzorgingsstaat of ontplooiingsstaat?

Politieke debatten over de verzorgingsstaat gaan in Nederland over maatvoering, niet over de vraag of het delen van welvaart gewenst is. Alle politieke (hoofd-) stromingen hebben meegewerkt aan de opbouw van de verzorgingsstaat in Nederland, inclusief de partijen die liberaal, 'economisch liberaal', 'vrijzinnig' democraat, 'democraat' of 'sociaal' liberaal worden genoemd. Er is daarom geen dwazer theorie dan die waarin het 19^e eeuwse liberalisme de leer is van de staatsonthouding. Men verwacht een herdefiniëring van staat – van het politieke en publieke domein – met staatsonthouding. "Voor zover dit de staat noopte tot terugtrekking uit sommige delen van het private domein was het *reculer pour mieux sauter*. Kortom, met de overwinning van het liberalisme aan het begin van de 19^e eeuw werd de weg geëffend in een richting die anderhalve eeuw later zou resulteren in de verzorgingsstaat. Het scheppend liberalisme stelde zich tot doel de staat zo in te richten dat die optimaal dienstbaar zou zijn aan de wil en de belangen van de burger".²⁹

Als gevolg van de uitbouw van de verzorgingsstaat in Nederland en vooral vanuit het perspectief van de houdbaarheid op lange termijn is een discussie ontstaan over de juiste balans. De balans tussen individuele ontplooiingsruimte enerzijds en overheidsinterventie en regulering van die ruimte anderzijds. Deze discussie gaat terug op de vraag welk evenwicht gewenst is in de samenleving tussen de individuele mens, de mensen onderling en de staat.

²⁹ F.R. Ankersmit, *Het liberalisme en de 21 e eeuwse staat*. Liberales/Liberaal reveil.

Wij willen een *ontplooiingsstaat* die uitgaat van de eigen kracht van mensen, van wat ze wèl kunnen, in plaats van wat ze niet kunnen. De op verzorging en vangnet gerichte collectieve arrangementen (minimum jeugdloon, ontslagbescherming, passend werk, etc.) schieten hun doel voorbij en dragen ironisch genoeg bij aan de uitsluiting en passiviteit van vooral nieuwe Nederlanders.³⁰ Onze overtuiging verdraagt zich daarom slecht met wat er onder een verzorgingsstaat wordt verstaan.

Er zijn in de laatste jaren in ons eigen land nieuwe insiders/outsiders issues ontstaan. Outsiders zullen er altijd zijn, dat is een *fact of life*. Ons streven is daarom gericht op kansgelijkheid en het mogelijk maken om je eigen lot te verbeteren. De disproportionele werkloosheid en criminaliteit in bepaalde migrantengroepen is zorgwekkend. De geslotenheid van de woningmarkt voor starters is nauwelijks te tolereren. En de uitval in het beroepsonderwijs is schrikbarend. Deze ontwikkelingen hebben twijfel gezaaid en roepen de vraag op of het vertrouwen op eigen kracht van mensen niet achterhaald is.

Dat is niet het geval. Iedere dag bewijst het publieke debat over het tekortschieten van 'Den Haag' dat. Dat tekortschieten is niet louter een organisatievraagstuk. Prestatieafspraken, interim managers en nieuwe reorganisaties lossen de problemen niet op. Het gaat er om telkens bewust te kiezen voor duurzame, kwetsbare waarden als tolerantie, pluriformiteit en een internationale instelling.³¹ Deze waarden klinken minder daadkrachtig, maar maken wel een maatschappij mogelijk waarin mensen veel zaken zelf kunnen realiseren.

De genoemde ontwikkelingen dwingen om een start te maken (en vol te houden) met het opnieuw definiëren van de grenzen van de ambitie die de politiek via staatsinterventie wil realiseren. Hierbij is het uitgangspunt dat aangetoond moet worden dat de overheid het beter kan. Het dilemma doet

³⁰ H. Mees, *De verzorgingsstaat verstikt migranten*, in: NRC Handelsblad, 24 november 2007.

³¹ D. Pels, *Een zwak voor Nederland*.

zich voor dat de progressieve politiek maatschappijhervormingen nastreeft terwijl er maar een beperkte maakbaarheid mogelijk is. Met het risico dat deze ingrepen een verslechtering teweeg brengen. Dit ondergraaft de democratische legitimatie van de genomen besluiten.

Het is nodig om meer te investeren in de vorming van jonge mensen en volwasseneneducatie. Bij meer ruimte voor mensen is het tegelijkertijd noodzakelijk dat het kader van de rechtsstaat gerespecteerd wordt en dat daaraan voortdurend onderhoud wordt gepleegd. Een onpartijdige en kwalitatief goede rechterlijke macht is van wezenlijk belang om dit bouwwerk in stand te houden. De burger zal zich bewust dienen te zijn van de essentiële normen van de rechtstaat en van de noodzaak van respectvolle omgang daarbinnen. Dat geldt niet in de laatste plaats ook voor politieke gezagsdragers en deelnemers aan het politieke debat. In het waarderen en handhaven van die *civil society* is er natuurlijk plaats voor 'identiteit', 'trots' en 'saamhorigheid', maar dan als middelpuntvliedende aantrekkingskracht voor de burger, niet als middel om groepen uit te sluiten op grond van geloof of ras.

In een ontplooiingsstaat is er een belangrijke rol voor de overheid weggelegd. De staat verricht alleen de taken met maatschappelijke toegevoegde waarde die niet door andere arrangementen kunnen worden gedaan. Bijvoorbeeld omdat de democratische controle dan ontbreekt, of omdat er een ongewenst monopolie voor een private partij ontstaat. Vaststellen wanneer dit aan de hand is, is echter zeer gecompliceerd. Want hoe beoordeel je de WMO? Hoe ga je om met dwangzorg, mantelzorg, naastenliefde? Laat je een gemeente inhouden op de uitkering van (ouders van) probleemjongeren? En waarop baseer je die beslissing? Dit soort afwegingen moet voortdurend worden discussieerd.

Een heldere afbakening van en controle op bevoegdheden van de overheid zijn essentieel om te kunnen vertrouwen op de eigen kracht van mensen. Te vaak faalt de politieke sturing. Het verlies aan collectieve middelen als gevolg

van inefficiëntie en wanbeleid (bijvoorbeeld de Betuwelijn, HSL, ICT-projecten bij de belastingdienst, de A1 spitsstrook, etc.) zou in andere maatschappelijke organisaties van mensen onderling allang geleid hebben tot bestuurlijk of rechterlijk ingrijpen. De verslagen van de Rekenkamer liegen er niet om³², maar de politiek gaat bijna altijd over tot de orde van de dag. Veel overheidsprojecten hebben op deze manier een sluipende erosie van geloofwaardigheid veroorzaakt bij de burger.

Democratie

De staat kan, afgezien van de morele waarden die in de grondwet zijn gecodificeerd, geen meerderheidsmoraal opleggen, omdat dat de vrijheid van het individu aantast. Vertrouwen op de eigen kracht van mensen als uitgangspunt heeft ook gevolgen voor de wijze waarop onze politieke vertegenwoordigers worden gezien. Onze nadruk op directe democratie en participatie, de afkeer van regentesk optreden, zou kunnen doen vermoeden dat de representatieve democratie een verouderd model is. Dat is niet het geval. De complexiteit van de vraagstukken in het bestuur en de noodzaak van controle daarop eist eigen verantwoordelijkheid van gekozen vertegenwoordigers en dat legitimeert deze indirecte invloed. Transparantie en verantwoordingsplicht door de gekozen vertegenwoordigers zijn wel voorwaarden.

De bestuurders van D66 zouden wij graag zien handelen in de beste traditie van Pascal. Blaise Pascal, een veelzijdige Franse geleerde, schreef drie essays over de werkelijke toestand waarin mensen verkeren die met openbaar gezag zijn bekleed. Hij betoogde – kort gezegd - dat deze mensen (in zijn tijd: vorsten) de 'nederigheid' behoren te hebben om te beseffen dat hun macht geleend is. Hij bespreekt dit aan de hand van de parabel waarin iemand aanspoelt op een eiland en ten onrechte als vorst wordt aangezien en gekroond. Steeds zal in zijn handelen overdag als vorst de waardigheid moeten uitstralen die bij zijn functie hoort, maar zich 's nachts moeten realiseren

³² In 2007 had de Rekenkamer grote kritiek op de invulling van de Derde woensdag van mei, 'gehaktdag'.

dat hij weet dat deze macht hem toevallig in de schoot is geworpen en er elk moment afstand van moeten kunnen doen. "U speelt in het theater van de politiek uw rol van macht met overtuiging, maar intussen richt u zich op het welzijn van degenen die u die macht gegeven hebben, omdat deze niet beter of anders zijn dan uzelf".³³

Het feit dat aan de staatsrechtelijke inrichting van Nederland de laatste honderd jaar niet wezenlijk is veranderd laat zijn sporen na. Er zijn eerder nieuwe bolwerken van regenten bij gekomen terwijl er geen instituten afgeschaft zijn. D66 kiest voor een directe democratie, niet van boven naar beneden, maar van beneden naar boven. Initiatieven van burgers moeten worden gestimuleerd en ondersteund waar dat maar kan. Samenwerkingsverbanden tussen burger, overheid en markt op alle niveaus van de samenleving zorgen voor betrokkenheid bij de democratie. Daarbij hoort een markt die aan mensen echte keuzes biedt: een markt zonder dominantie.

Wij willen vertrouwen geven en democratische experimenten toelaten in plaats van krampachtig bestrijden. Door dat te doen, ontstaan er halfzachte oplossingen, zoals burgemeestersreferenda zonder bindende kracht en een voorgeselecteerde kandidatenpool met kandidaten uit een en dezelfde partij, die het geloof in de democratie alleen maar uithollen. Beter iets dan niets is hier een verkeerd uitgangspunt gebleken.³⁴

Tegen utopieën – de overheid is geen geluksfabriek

Vertrouwen op de eigen kracht van mensen is sinds haar oprichting een centrale inspiratie geweest voor D66, uit verzet tegen een regenteske bestuursstijl. De politiek – dat wil zeggen, de democratische besluitvorming door alle betrokken burgers gezamenlijk – behoort de gemeenschappelijke regels te stellen. Zij stelt regels waar dat moet en laat vrijheid waar dat kan. Onderling vertrouwen ontwikkelt zich in de samenleving. De overheid waarborgt de

³³ B. Pascal, 1550. *Vorstelijke vertellingen*, (geciteerd in: W. Witteveen, *Macht in de Vorstenspiegel van Pascal*, Nexus no 30-32 p.257)

³⁴ Herman van Gunsteren, *Vertrouwen in democratie*.

rechtsstaat en de openbare orde, omdat een democratie alleen goed kan functioneren als de veiligheid van individuen gegarandeerd is. Een te verzorgende overheid leidt uiteindelijk tot beperking of zelfs onderdrukking van het individu.

Omgekeerd is ons vertrouwen op de eigen kracht van mensen ook een voedingsbron van ons wantrouwen tegenover utopische idealen. We willen (in principe) niet dat de overheid zich met privé-zaken bezighoudt.

Democratie gaat niet alleen over de wil van de meerderheid. De kwaliteit van een democratie bewijst zich in de manier waarop wordt omgegaan met de opvattingen van de minderheid. D66 vindt dat alle stemmen tellen om te komen tot goede oplossingen met een breed draagvlak. Democratie heeft niet alleen betrekking op de relatie tussen burgers en overheid. Maximale invloed en participatie van betrokken burgers zijn nodig bij alle maatschappelijke instellingen. Dat betekent voor iedereen vrije en gelijke toegang tot kennis en informatie. Alleen door deel te kunnen nemen aan de informatiemaatschappij kan de burger zijn weg vinden in de 21e eeuw.³⁵ Het is hierom goed verklaarbaar waarom voor D66 onderwijs een politieke prioriteit is geweest en altijd zal behoren te blijven.

Hoeder van risico's?

In het laatste decennium zijn de grenzen van de doelmatigheid en rechtvaardigheid van ons regelsysteem in Nederland niet alleen in zicht zijn gekomen en bereikt, maar misschien op sommige punten zelfs al overschreden. In plaats van steeds verdergaande beloften over wat de overheid vermag, zou het omgekeerde moeten gebeuren. Wij moeten streven naar een flinke portie ontregeling die consistent wordt volgehouden gedurende twee volle kabinetsperiodes. De politieke discussie zou moeten gaan over welke ambitie de staat zal moeten opgeven om de verzorgingsstaat om te vormen tot een *ontplooiingsstaat* of een *kansenmaatschappij*. En uiteraard ook welke ambitie be-

³⁵ Centraal hierin staat de mogelijkheid om deel te nemen, uiteraard staat het iedereen vrij om te kiezen zich afzijdig te houden van de maatschappij.

houden moet blijven. Voor D66 ligt de sleutel voor verandering bij mensen zelf en wij willen dat de overheid daarbij aansluit.

Er is als het ware in de welvarende Europese landen een 'Tom Tom-burger' aan het ontstaan, die precies van de overheid wil weten waar hij heengaat en uitkomt. Het risico van verdwalen dient volgens deze burger uitgebannen te worden. De politiek weerspreekt deze verwachting niet maar stimuleert juist nog hogere verwachtingen. Dit leidt voortdurend tot teleurstellingen, een vermeende kloof, afkerigheid, etc. Het belang van vorming van de mens in de pluriformiteit van onze samenleving, zowel qua kennis als cultureel, en in het ontwikkelen van eigen bagage (ook die om met tegenslagen om te gaan) is een kernpunt voor ons vertrouwen op de eigen kracht van mensen.

Anders dan in de socialistische beweging van oudsher wordt aangenomen en betoogd, gelooft D66 niet dat het maatschappelijk gevoel van saamhorigheid, of sociale cohesie door de staat kan worden opgelegd. De overheid is geen geluksfabriek. De staat zou geen moreel inhoudelijke boodschap moeten hebben. Zij hoedt ervoor dat de samenleving binnen de grondwettelijke kaders wordt georganiseerd. Voor zover daarin een moreel oordeel ligt besloten, is die als draagvlak door ons allen gelegitimeerd.

De emancipatie van de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw heeft in ons land geresulteerd in meer vrijheid en ontplooiingskansen en bijgedragen aan een ongekend welvaartniveau. Het verwijt dat hierdoor verlies aan saamhorigheid is ontstaan en verval van normen wordt niet ondersteund door de feiten.³⁶ De culturele diversiteit stelt hogere eisen aan de vorming

³⁶ Stijging lidmaatschapsaantallen van organisaties (1980 – 2005) gericht op natuur en milieu (toename 510%), internationale solidariteit (toename 176%) en morele onderwerpen als abortus en euthanasie (toename 662%). Ook de bereidheid tot het schenken van geld of goederen aan ideële organisaties vertoonde een stijgende lijn: tussen 1974 en 1996 steeg de financiële bijdrage aan goede doelen van 319 miljoen naar 1,3 miljard gulden. J. de Hart, *Vrijwilligerswerk vergeleken; Civil society en vrijwilligerswerk III*. (SCP, 1999). Tussen 1994 en 2003 liep het ledental van de politieke partijen terug met 17%. Bij de kerken was dit 9% en bij de vrouwenorganisaties 33%. Winst was er in diezelfde periode voor o.a. natuur- en milieuorganisaties (+ 34%), consumentenorganisaties (+ 22%) en organisaties gericht op sport en recreatie (+ 10%). J. de Hart, *Landelijk verenigd. Grote ledenorganisaties over ontwikkelingen op het maatschappelijk middenveld* (SCP 2005).

van jongeren tot verantwoordelijke burgers, maar geeft ook inspiratie en energie. Niet voor niks zijn veel hedendaagse auteurs en kunstenaars 'nieuwe Nederlanders'.

Door voorzieningen te scheppen kan de staat verbindingen tussen mensen laten ontstaan die soms anders niet ontstonden. Dat kan in onderwijs, in werkverband, zowel professioneel als in vrijwilligerswerk, in tal van varianten. Maar daarin mensen gelukkig maken, goed laten functioneren, teleurstellingen uitbannen etc. is een overschatting van wat de staat, de overheid vermag. Tussen voorwaarden scheppen enerzijds en sturen, dwingen en controleren anderzijds moeten drempels zitten die de ontplooiing niet smoren en die geen onterechte verzorgingsillusie wekken.

Tegelijkertijd is er de merkwaardige en explosieve incongruentie dat er in de rest van de wereld nog te weinig regelsystemen zijn ontwikkeld om zelfs maar de grondrechten en basisbehoeften van een groot deel van de wereldbevolking te kunnen bevredigen. De echte uitdagingen van deze eeuw zijn het realiseren van een menswaardig bestaan voor al die wereldburgers onder de armoedegrens zonder perspectief op verbetering en het herwinnen van een ecologische balans in de wereld opdat er een duurzame toekomst van de volgende generaties zal zijn.

Wij vertrouwen op de eigen kracht en ontwikkeling van mensen. Daarom zien we de toekomst met optimisme tegemoet. Mensen zijn zo creatief dat ze steeds opnieuw zelf oplossingen vinden. Wij willen dat de overheid deze kracht, vindingrijkheid en creativiteit van mensen ondersteunt en ruimte geeft. Vrijheidsbeperking van het individu ten behoeve van een collectief ideaal moet steeds gelegitimeerd worden. De sleutel voor verandering ligt bij mensen zelf en wij willen dat de overheid daarbij aansluit. Wat mensen voor zichzelf en anderen kunnen doen is veel belangrijker en effectiever dan wat de overheid kan doen.

Nieuwe Uitdagingen

Een reden waarom we vertrouwen op de eigen kracht van mensen is dat we er van overtuigd zijn dat niemand de waarheid in pacht heeft; dat iedereen daarom voor zichzelf moet kunnen uitmaken wat zijn of haar waarheid is. Het zou dan vreemd zijn om in dit essay alleen maar waarheden te gaan verkondigen. Omdat we de waarheid niet in pacht hebben, komt er dus geen alomvattend moreel richtsnoer voort uit de verdieping van de richtingwijzer "Vertrouw op de kracht van mensen". De waarde van de verdieping is dat deze een groot aantal dilemma's beter in beeld brengt en richting geeft aan het debat daarover, dat in concrete vraagstukken uitmondt en in antwoorden die bij ons passen. Want wanneer houden we ermee op om op de eigen kracht van mensen te vertrouwen? Hier is geen pasklaar antwoord voor. Het moet steeds in discussie en debat beargumenteerd worden. De grenzen worden afgetast.

Dit essay schetste enkele abstracte dilemma's die het verdienen om in meer concrete zin besproken te worden. De richtingwijzer "Vertrouwen in de eigen kracht van mensen" heeft al in het Verkiezingsprogramma 2006-2010 praktische toepassingen gevonden. Dus het kan en het werkt. Bijvoorbeeld in de paragraaf over binnenlands bestuur als het gaat om vergunningverlening voor bedrijven en instellingen op basis van vertrouwen, of in het toekennen van persoonsgebonden budgetten in de zorg, in de verantwoording van scholen over het gevoerde beleid in plaats van inspectie, in het afschaffen van bedenktijd bij abortus, etc.³⁷ Dat geldt ook voor wetgeving waar D66 medeverantwoordelijkheid voor draagt. Een sprekend voorbeeld is de Wet Inkomen en Arbeid (WIA), die uitgaat van het benutten van de (arbeids-) geschiktheid (kracht) in plaats van het beginsel van (arbeids-) ongeschiktheid (zwakte). Deze en andere politieke keuzes zijn door onze partij en haar politieke vertegenwoordigers gemaakt op basis van een gemeenschappelijke inspiratie.

³⁷ *Het gaat om Mensen. D66 Verkiezingsprogramma 2006/2010.* Kijk op www.d66.nl.

De Permanente Programmacommissie gaat de komende maanden een aantal bijeenkomsten organiseren waar we het gesprek aan gaan met leden en andere belangstellenden in het land. Herkent men zich in de tekst en in de door ons gestelde dilemma's? Hoe sluit ons essay aan bij de belevingswereld van mensen zelf? Kan men er iets mee in de praktische politiek en zo nee, wat dan wel?

Hieronder (zie bijlagen) staat een aantal voorbeelden van waar we naar op zoek zijn. In de bijeenkomsten gaan we op zoek naar concrete vertaling en verbinding van de richtingwijzer met achterliggende dilemma's. Want alleen al door de juiste vragen te stellen wordt ons gedachtegoed verdiept en verbreed.

Bijlagen: voorbeelden van dilemma's

Sollicitatieplicht Bijstand. Aangenomen wordt dat eenoudergezinnen, en met name moeders, problemen ervaren in de gezinssituatie als zij werk moeten aanvaarden. Rechtvaardiging wordt hiervoor gevonden in de opvatting dat de vrouw bij het gezin hoort te zijn; een andere rechtvaardiging die wordt gegeven is het zinloze ritueel van hopeloze sollicitaties.

Dilemma: wegens deze nadelen zwaarder dan de voordelen, namelijk toegang tot de arbeidsmarkt, prikkel tot scholing, deelname aan sociaal verkeer en verminderende isolatie? Is de toegang tot de arbeidsmarkt ondergeschikt aan het belang van de vrouw als dragende kracht van het gezin en geacht wordt niet te werken? Of zou het positiever kunnen worden gezien: met vertrouwen in de kracht van het individu en diens capaciteit om zijn eigen positie te verbeteren door te reageren op financiële prikkels om deel te nemen aan het arbeidsproces?

Argumentatie: Kracht van mensen kan worden ontsloten als niet wordt gehandeld vanuit de moraal van wat de staat definieert als zorgbehoevend. Is het niet tijd om te erkennen dat financiële prikkels positieve effecten kunnen hebben? Een andere belangrijke observatie in ons essay is dat in de logica van de verzorgingsstaat zoals wij die thans kennen, er geen tegenkracht meer is tegen de vraag naar steeds verdergaande collectieve en bureaucratistische overheid-arrangementen, behalve als deze onbetaalbaar wordt. Misschien moet juist het omgekeerde worden beredeneerd, en de principiëlere discussie aangegaan: waarom moet een voorziening van overheidswege gearrangeerd worden als alternatieven beschikbaar zijn in de private sector?

Onderwijsrapport Dijsselbloem. *De burger ziet in zijn dagelijks leven te vaak de machteloosheid van de wetgever om voor hem belangrijke arrangementen (zoals die van goed onderwijs op alle niveaus) goed samen te stellen. Voor uitvoerders is het vaak onmogelijk om deze arrangementen op basis van realistische tijdschema's in te voeren. Voor bestuurders is het moeilijk om deze daarna passend te beheren, tijdig aan te passen en efficiënt financieel te begeleiden. En zo bouwt zich een groeiend gebrek aan geloofwaardigheid op waarop de politiek niet overtuigend weet te reageren.*

Dilemma: *wegen de voordelen, namelijk de wens tot verlaging van de drempel voor sociale mobiliteit door schooltypes die dat bevorderen op tegen de nadelen van de ingrepen in systemen die de professional ontmoedigen, de ouders negeren en de leerling of student niet ten goede komen en tenslotte het peil van het onderwijs verlagen?*

Argumentatie: *Degenen onder hen die meenden dat het regenteske denken van de periode voor 1966 tot het verleden zou behoren en onze strijd daartegen aan actualiteit verloren zou hebben zijn sinds kort een illusie armer. De meest sprekende illustratie van de arrogantie van de meerderheidsmacht (van PvdA en CDA) is de onthutsende uitkomst van de Onderwijsenquête (2008) van de Tweede Kamer (Rapport Dijsselbloem). De politiek is onze visie urgent toe aan een politiek programma dat gekenmerkt wordt door een bewust en consistent streven naar verkleining van zijn domein in de collectieve arrangementen, in plaats van vergroting, om daarmee ruimte te scheppen voor de eigen kracht van mensen. Zo legt de politiek de basis voor een ontplooiingsmaatschappij. De staat kan dat ondersteunen, maar dat is niet doorslaggevend voor succes. De komende tijd vraagt om andere vormen van leiderschap en besturing, waarbij ruimte is voor schaalverkleining, spontaniteit van organisatie, vertrouwen in initiatief en eigen kracht van mensen en organisaties, met gebruikmaking van persoonlijke ontwikkeling van mensen, participatie en begeleid door dienend leiderschap dat anderen kansen biedt.*

Internet. *De complexiteit en interdependentie van de moderne "Google-samenleving" biedt door toegang tot het internet enorme kansen. De erkenning van de gevaren om deelgenoot te worden van wat niet gewenst is, is inherent aan het internet. De uitwassen van kinderporno, games, recepten voor molotovcocktails, internetfraude, spam en andere ongewenste toepassingen kunnen bedreigend zijn voor personen of de samenleving als geheel.*

Dilemma: *wegen deze nadelen zwaarder dan de voordelen? Dient de overheid de gevaren beteugelen door sturing en normatieve ingrepen in de toegang? Moet de Overheid een moraal opleggen? Of zou het positiever kunnen worden gezien als niet werd gehandeld vanuit wantrouwen maar vertrouwen?*

Argumentatie: *Het internet biedt aan miljarden mensen toegang tot informatie en daarmee vergroot het hun opleidingsmogelijkheden, verschaft deelname aan het sociale verkeer (dating, hyves etc) en geeft nieuwe impulsen die het leven kunnen verrijken. Google en Yahoo konden wel eens op den duur worden gevierd als fenomenen die in de laatste eeuw de grootste bijdrage aan de spreiding van kennis, inkomen en macht hebben geleverd.*

Maatschappelijk middenveld. *Zijn organisaties in het maatschappelijk middenveld essentieel voor de complexe (ontplooiings-) staat en zo ja, welke rol willen wij aan deze organisaties toekennen? Kan dat op democratische leest? Kan zonder deze zelforganisaties en hun creativiteit de verwachtingen van mensen voor hun eigen welzijn en geluk worden vervuld?*

Dilemma

De confessionele en socialistische bewegingen hebben vanouds het monopolie van het zogenaamde maatschappelijk middenveld. Wordt het tijd voor sociaal-liberalen om te erkennen dat ze daar zelf allang deel van uitmaken? Niet in de oude zuilen, maar wel in nieuwe of voorheen vrijzinnige organisaties (bijvoorbeeld VPRO, BNN, Humanistisch verbond, Natuurmonumenten, SER, ondernemingen, enz.); hoe behouden wij dan toch de vrije rol van luis in de pels en worden niet onderdeel van het systeem dat zichzelf in stand houdt als regentenkaste?

Wij verwachten in de discussie een oneindig aantal dilemma's tegen te komen en die samen met u om te zetten in een leidraad voor praktisch sociaal-liberaal handelen.

Colofon

Dit essay is tot stand gekomen onder verantwoordelijkheid van de Permanente Programmacommissie D66, bestaande uit:

Joris Backer, voorzitter

Ad van Vugt, algemeen coördinator

Frank van Mil, secretaris

Redactiecommissie: Alex Dijk, Doet de Haas, Corina Hendriks, Joost Sneller

Tijdens het proces is deelgenomen aan (o.a. virtuele) paneldiscussies door:
Frank Ankersmit, Paul Frissen, Herman van Gunsteren, Meine-Henk Klijnsma,
André Meiresonne, Martijn van Oorschot, Ton Monasso

en:

Ingrid van Engelshoven, Alexander Pechtold, Gerard Schouw, Menno Witteveen